

Opkomst en ondergang van beschavingen

Waar staat het Westen?

Geschiedfilosofie met een kwantitatieve analyse

Floris van de Vooren

Eburon

Delft 2019

Inhoud

1	Inleiding	14
Deel I Algemene beschouwingen		19
2	Ontwikkeling tot een samenleving op staatsniveau	20
3	Beschavingen	25
4	Factoren die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden	32
5	De onvoorziene loop der geschiedenis	50
6	Scenario's voor een fictieve beschaving	52
7	Waarom sommige beschavingen ten onder gaan en andere niet	72
Deel II Capita selecta		77
8	De uitvinding van het schrift	78
9	Religies zonder God	83
10	De periode van de Verlichting, het begin van het moderne denken	99
11	De ontwikkeling van een bijzondere staatsvorm: de democratie	117
12	De westerse beschaving retrospectief en prospectief	142
13	Overeenkomsten en verschillen tussen Japan en het Westen	162
14	Mondiale revolutionaire ontwikkelingen	181
Deel III Overzichten		189
15	Overzicht van ondergegangene beschavingen	190
16	Overzicht van de huidige beschavingen	213
17	De huidige beschavingen naar bevolking, economie, militaire uitgaven en kracht	254
18	Samenvatting en conclusies	260

Bijlage A

Wiskundig model van de ontwikkeling van een land en beschaving 270

Bijlage B

Bevolking, economie en militaire uitgaven per land en per beschaving 283

Noten

299

Referenties

305

Inhoud in detail

1	Inleiding	14
	Deel I Algemene beschouwingen	19
2	Ontwikkeling tot een samenleving op staatsniveau	20
3	Beschavingen	25
	3.1 Definitie en onderscheid	25
	3.2 De visie van Toynbee	28
	3.3 De visie van Huntington	29
	3.4 De visie van Spengler	30
4	Factoren die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden	32
	4.1 Continentale verschillen	32
	4.2 Fysische omstandigheden	33
	4.3 Aanwas van arbeidskrachten	35
	4.4 Technologie, organisatie en leiderschap	36
	4.5 Dynamiek en concurrentie	38
	4.6 Inclusieve versus extractieve instituties	39
	4.7 Steden	40
	4.8 Capaciteit van de staat	41
	4.9 Overbelasting van wereldmachten	42
	4.10 Mate van eendracht	43
	4.11 Oorlogen en epidemieën	43
	4.12 Massamigratie	44
	4.13 Uitdaging en antwoord	45
	4.14 <i>Kultur en Zivilisation</i>	49
5	De onvoorziene loop der geschiedenis	50
6	Scenario's voor een fictieve beschaving	52
	6.1 Het wiskundige model	52
	6.2 Factoren in het model, die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden	54

6.3	Scenarioanalyse	60
6.3.1	Een globale weergave	61
6.3.2	Een gedetailleerde weergave	63
7	Waarom sommige beschavingen ten onder gaan en andere niet	72
Deel II Capita selecta		77
8	De uitvinding van het schrift	78
9	Religies zonder God	83
9.1	Vraagstelling	83
9.2	Religie als begrip	84
9.3	Boeddhisme	85
9.4	Taoïsme	89
9.5	Confucianisme	91
9.6	Vrijzinnig protestantisme	93
9.7	Humanisme	94
9.8	Hindoeïsme	94
9.9	Karakteristieken van typen religies	97
10	De periode van de Verlichting, het begin van het moderne denken	99
10.1	Inleiding	99
10.2	Denkbeelden van de Verlichting	100
10.3	Fundamenten van de Verlichting	104
10.4	Politieke gevolgen van de Verlichting	111
10.5	De actualiteit van de Verlichting	115
11	De ontwikkeling van een bijzondere staatsvorm: de democratie	117
11.1	Inleiding	117
11.2	Vormen van democratie in het Middellandse Zeegebied	118
11.2.1	Phoenicische stadstaten	118
11.2.2	Griekse stadstaten	118
11.2.3	De Romeinse republiek	120
11.3	Democratische elementen in de westerse middeleeuwen	122

11.3.1	Vrije steden	122
11.3.2	Vrije landen	123
11.3.3	Parlementen	124
11.4	Een krachtige republiek in een monarchale wereld	125
11.5	Revoluties voor meer democratie	127
11.5.1	De <i>Glorious Revolution</i> in Engeland	127
11.5.2	De Amerikaanse revolutie	128
11.5.3	De Franse revolutie	129
11.6	Ideologieën en democratie	132
11.6.1	De doorbraak van ideologieën	132
11.6.2	Liberalisme	132
11.6.3	Socialisme	137
11.6.4	Communisme	137
11.6.5	Fascisme	139
11.6.6	Conservatisme	140
11.6.7	Democratische ideologieën	140
12	De westerse beschaving retrospectief en prospectief	142
12.1	Herkomst van de westerse beschaving	142
12.2	Karakteristiek van de westerse beschaving	145
12.3	Uitdagingen en mogelijke antwoorden	146
12.4	Onbehagen in de westerse beschaving	156
12.5	Blik op de toekomst	161
13	Overeenkomsten en verschillen tussen Japan en het Westen	162
13.1	De vormgeving van de Japanse staat	162
13.2	Het shintoïsme	164
13.3	Het boeddhisme in Japan	165
13.4	Syncretisme en secularisatie	167
13.5	Het schrift	168
13.6	Het maatschappelijk bestel tot 1870	169
13.7	Internationale contacten in de 16 ^e t/m 18 ^e eeuw	171
13.8	Vooruitgang in de 17 ^e en 18 ^e eeuw	173
13.9	Einde van het isolement (1854) en restauratie van de keizerlijke macht (1868)	174
13.10	Hervormingen in de laatste 30 jaar van de 19 ^e eeuw	175

13.11	Expansie, ontsporing en bezetting (1895-1952)	176
13.12	De economische opkomst van Japan	178
13.13	Een eigen ontwikkelingsvariant van Japan?	179
14	Mondiale revolutionaire ontwikkelingen	181
14.1	Automatisering	181
14.2	Genetica	183
14.3	Milieu	184
14.4	Fundamentele veranderingen	186
Deel III Overzichten		189
15	Overzicht van ondergegangene beschavingen	190
15.1	Mesopotamische beschaving	190
15.2	Egyptische beschaving	193
15.3	Indusbeschaving	195
15.4	Minoïsche beschaving	196
15.5	Hettitische beschaving	197
15.6	Phoenicische beschaving	198
15.7	Joodse beschaving	200
15.8	Griekse-Romeinse beschaving	201
15.9	Etruskische beschaving	206
15.10	Perzische beschaving	207
15.11	Meso-Amerikaanse beschaving	208
15.12	Beschaving der Inca's	210
16	Overzicht van de huidige beschavingen	213
16.1	Westerse beschaving	213
16.2	Orthodox-christelijke beschaving	224
16.3	Latijns-Amerikaanse beschaving	228
16.4	Islamitische beschaving	230
16.5	Hindoeïstische beschaving	235
16.6	Chinese beschaving	239
16.7	Japanse beschaving	247
16.8	Boeddhistische beschaving	248
16.9	Ethiopische beschaving	251

17 De huidige beschavingen naar bevolking, economie, militaire uitgaven en kracht	254
18 Samenvatting en conclusies	260

Bijlage A

Wiskundig model van de ontwikkeling van een land en beschaving	270
A.1 Inleiding	270
A.2 Beschrijving van het conceptuele model	271
A.3 Een herleide vorm van het model	278
A.4 Werking van het model	281
A.5 Kwantitatieve uitgangspunten voor alle scenario's	282

Bijlage B

Bevolking, economie en militaire uitgaven per land en per beschaving	283
B.1 Werkwijze	283
B.2 Tabellen met absolute grootheden	285
B.3 Tabellen met relatieve grootheden	292

Noten	299
--------------	-----

Referenties	305
--------------------	-----

1

Inleiding

Wie zijn wij, waar komen wij vandaan en waar gaan wij naar toe? Dit zijn vragen, die in alle culturen spelen en waarop zij verschillende antwoorden geven. De vraag, waar wij naar toe gaan, kan beangstigend zijn, want een mogelijk antwoord is de ondergang. Niet voor niets wordt gezegd: *Sic transit gloria mundi* ofwel: Zo gaat 's werelds glorie ten onder. En wij weten, dat in het verleden beschavingen ten onder zijn gegaan. Ze zijn echter eens ontstaan en hebben een bloeiperiode gekend. Het beeld van opkomende en ondergaande beschavingen roept vragen op: wat is een beschaving en welke factoren zijn van invloed op de opkomst en ondergang van beschavingen? Wat houdt dit in voor de westerse beschaving?

De auteur van dit boek heeft niet de gave der profetie. Hij heeft een poging gedaan om de opkomst en ondergang van beschavingen te analyseren en de daarop van invloed zijnde factoren te benoemen en hun werking uiteen te zetten. De historische ontwikkelingen van de onderscheiden beschavingen maken hun karakteristieken zichtbaar. Ze zijn medebepalend, hoe een beschaving met de uitdagingen omgaat, waarvoor zij zich gesteld ziet. Deze aanpak biedt de mogelijkheid om een blik in de toekomst te werpen en om ontwikkelingen bij te sturen.

Het vraagstuk van opkomst en ondergang van beschavingen is in dit boek van drie kanten benaderd: deel I omvat algemene beschouwingen, deel II capita selecta en deel III overzichten van de ondergegangene beschavingen en de huidige beschavingen.

De *algemene beschouwingen* in deel I beginnen met de ontwikkeling van culturen via diverse fasen tot samenlevingen op staatsniveau, waarmee

de grondslag verkregen wordt voor een definitie van het begrip “beschaving” (hoofdstuk 2). Op basis van deze definitie worden 21 beschavingen onderscheiden, waarvan er 12 ten onder zijn gegaan (hoofdstuk 3). De resultaten worden vergeleken met de visies van Toynbee (Uitdaging en antwoord van beschavingen), Huntington (Botsende beschavingen) en Spengler (Ondergang van het Avondland). Vervolgens worden veertien factoren genoemd, die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden (hoofdstuk 4). Zij determineren echter niet de loop der geschiedenis, want er kunnen onvoorziene gebeurtenissen optreden (hoofdstuk 5). Deze gedachtegang brengt ons ertoe om met behulp van een wiskundig model de werking van de veertien factoren in de vorm van scenario’s op een fictieve beschaving te analyseren (hoofdstuk 6). Dit hoofdstuk bevat omwille van de leesbaarheid geen wiskundige symbolen noch wiskundige formules; de wiskundige verantwoording wordt in een bijlage gegeven. Bij gebrek aan statistische gegevens is het niet mogelijk het model op de wereld van de ondergegane en huidige beschavingen toe te passen, maar wel op een fictieve beschaving. De met dit model verworven kennis is echter voldoende om ons in staat te stellen de vraag te beantwoorden, waarom sommige beschavingen ten onder gaan en andere niet (hoofdstuk 7).

Deel II behandelt in de vorm van *capita selecta* facetten, die inzicht geven in de karakteristieken van een aantal beschavingen. Het eerste caput betreft de uitvinding van het schrift, dat een cruciaal onderdeel van elke beschaving is (hoofdstuk 8). Een wezenlijk element van de beschavingen is de religie (hoofdstuk 9). Wij gaan ervan uit, dat de drie monotheïstische godsdiensten – het jodaisme, het christendom en de islam – bij de lezer in hoofdlijnen bekend zijn. Onder de titel “Religies zonder God” worden de hoofdlijnen van de andere religies in Azië geschetst, waarbij een verbinding met het Westen wordt gelegd. Dat maakt een vergelijking van de karakteristieken van de verschillende typen religies mogelijk. Het denken in de westerse wereld heeft zich vanaf de 16^e eeuw stapsgewijs van het christendom verwijderd, culminerend in de *Verlichting* in de 18^e eeuw, die het begin van het moderne denken markeert (hoofdstuk 10).

Er heeft zich in de loop van de tijd binnen enkele beschavingen een bijzondere staatsvorm ontwikkeld, namelijk de democratie (hoofdstuk 11). Dat begon in het Middellandse Zeegebied en groeide uit tot de vorm, die wij nu in de westerse beschaving kennen alsmede in sommige landen buiten het Westen. Dit geeft ons aanleiding scherper naar de westerse beschaving te kijken, met name naar de herkomst, de karakteristieken, de uitdagingen en de mogelijke antwoorden alsmede het daar heersende onbehagen, waarna wij een blik op de toekomst werpen (hoofdstuk 12). Vervolgens vergelijken wij in een historische schets Japan met het Westen en dan blijken er meer overeenkomsten te zijn dan men in eerste instantie zou verwachten (hoofdstuk 13). Tenslotte beschouwen we nieuwe ontwikkelingen, die voor alle beschavingen revolutionaire gevolgen zullen hebben (hoofdstuk 14).

Deel III geeft *overzichten* van beschavingen. Het begint met een overzicht van de twaalf ondergegane beschavingen aan de hand van hun ontstaan, hun ontwikkeling, hun godsdienst, hun schrift en hun ondergang (hoofdstuk 15). Hetzelfde gebeurt met de negen huidige beschavingen, met dien verstande dat niet de ondergang maar de uitdagingen aan de orde komen, waarvoor zij gesteld staan (hoofdstuk 16). Hoewel wij het model bij gebrek aan statistische gegevens niet op de ondergegane en bestaande beschavingen kunnen toepassen, is het wel mogelijk de bestaande beschavingen met elkaar te vergelijken ten aanzien van de bevolkingsomvang, de geletterdheid (de basisvoorwaarde voor ontwikkeling), de economie en de militaire uitgaven. Daarop wordt vervolgens een tentatieve berekening van de kracht van de huidige beschavingen in lijn met het wiskundige model gebaseerd (hoofdstuk 17). Tenslotte wordt het panorama van opkomende en ondergaande beschavingen in de vorm van een samenvatting met conclusies afgesloten (hoofdstuk 18).

De economie is een zeer belangrijk onderdeel in de ontwikkeling van beschavingen. Dat noodzaakt ons om aan het economische denken en aan de feitelijke economie, voor zover bekend, in ruime mate aandacht te schenken. Klimaatverandering en overexploitatie van

natuurlijke hulpbronnen komen aan de orde, omdat zij beschavingen kunnen ondermijnen.

Het verhaal over de opkomst en ondergang van beschavingen betreft ons allen. *Waar staat het Westen?* is een vraag, die ons allen raakt.

Deel I
Algemene
beschouwingen

2

Ontwikkeling tot een samenleving op staatsniveau

Al in de vroegste stadia van het menselijk bestaan leefden de mensen in groepen. Zij spraken een taal. Dat hing samen met hun denkvermogen, dat veel hoger ontwikkeld was dan dat van dieren. De mens was in tegenstelling tot dieren in staat om in abstracte termen te denken, bijvoorbeeld over religie ter verklaring van de natuurlijke omgeving en om iets van hogere machten af te smeeken. De taal bevorderde het denken en het leren van eigen ervaringen en van anderen, waardoor het overwicht van mensen op dieren en hun invloed op hun omgeving aanhoudend sterker werd.

In de *vroege* ontwikkeling van een samenleving kunnen de volgende technisch-economische fasen worden onderscheiden:

- (1) Het gebruik van vuur, het maken van werktuigen en wapens, de domesticatie van de hond, het verzamelen van planten en het jagen op dieren als primaire bestaansvoorwaarden. Vuur, werktuigen en wapens vergroten de macht van de mens over dieren en zijn omgeving. De hond is hem behulpzaam bij de jacht en het bewaken van zijn woongelegenheid en de daarbij gelegen voorraden.
- (2) Het doen en aanwenden van technische vindingen, met als belangrijkste het wiel, de ploeg en het weefgetouw, en de domesticatie van planten en dieren. Er wordt metaal bewerkt, graan verbouwd en veeteelt bedreven, waartoe de mens zich in kampen gaat vestigen.
- (3) Het ontstaan van productieoverschotten boven het bestaansminimum, wat mogelijk is door het bedrijven van landbouw. De leider en zijn clan eigenen zich een deel van de productieoverschotten toe, waardoor een hiërarchie in de samenleving ontstaat.

- (4) De vorming van vaste ruilplaatsen, uitgroeïend tot steden, wat mogelijk is door productieoverschotten. Er komt een niet ophoudende trek naar de stad op gang wegens de aldaar gunstiger bestaansmogelijkheden en de grotere veiligheid. De opeenhoping van mensen, die elkaar niet kennen zoals in een dorp met zijn tradities en gewoonten, noodzaakt tot het vaststellen van juridische procedures, het spreken van recht en het voltrekken van straffen.
- (5) Het schrift, dat nodig is, wanneer de samenleving complexer wordt. Er ontstaat een toenemende behoefte aan het schriftelijk vastleggen van overeenkomsten, staatsbeslissingen, wetten, religieuze opvattingen en verhalen.
- (6) Met de ontwikkeling van de handel ontstaat de behoefte aan geld als *algemeen aanvaard* ruilmiddel en rekeneenheid. Geld vergemakkelijkt het economisch verkeer, doordat men niet meer goederen tegen andere goederen hoeft te ruilen. Geld kan worden opgepot en maakt door het tijdelijk af te staan het verlenen van kredieten voor toekomstige projecten mogelijk.

Niet alle samenlevingen doorlopen deze technisch-economische fasen. De pygmeeën in de Congo, de Bosjesmannen in Zuid-Afrika, de Vedda's in Sri Lanka, de Aboriginals in Australië en de indianen in het Amazonegebied verkeren nog in fase 1 (primaire bestaansvoorwaarden).

In deze beschrijving van technisch-economische fasen zijn steden ontstaan ten gevolge van productieoverschotten, die aldaar geruild worden: eerst de landbouw, dan de stad. Jacobs (1972) draait het om: eerst de stad, dan de landbouw.¹ Zij ziet ook steden ontstaan uit vaste ruilplaatsen en vanuit die ruilplaatsen ontwikkelt zich in haar visie landbouw, eerst in de omgeving van de stad en later daarvan verder verwijderd. Het is denkbaar, dat op de ruilplaatsen aanvankelijk enkel aardewerk, wol, dieren en luxegoederen werden geruild. Productieoverschotten zijn echter een voorwaarde voor de vorming van steden en het gebruik van geld versterkt deze ontwikkeling.

De ontwikkeling van een samenleving kan ook sociologisch worden beschreven:²

- (a) De oervorm van de menselijke sociale organisatie is een *samenleving op groepsniveau*. In dit type samenleving worden leiders op basis van consensus gekozen. Deze samenleving is egalitair. Vrouwen trouwen met een man uit een andere groep. Zij worden uitgewisseld om conflicten tussen de groepen over grondgebied en bestaansmiddelen te dempen. Er is uitsluitend groepseigendom. Er bestaat geen wet, die door een derde wordt gehandhaafd.
- (b) De opkomst van de landbouw, negen- tot tienduizend jaar geleden, maakte een veel hogere bevolkingsdichtheid mogelijk, waardoor mensen op een veel grotere schaal met elkaar in contact stonden. Dit maakt een *tribale samenleving* mogelijk. De stam bestaat uit segmenten, die alle een gemeenschappelijke afkomst veronderstellen. Een segment kan over gemeenschappelijk eigendom beschikken, dat echter niet verkocht kan worden. Er is geen systeem van wetshandhaving, waardoor onderhandelingen en bloedwraak een belangrijke plaats innemen. De leider van een stam voorziet zich van een gevolg van gewapende vazallen en daarmee wordt dapperheid als een deugd beschouwd.
- (c) In de tribale samenlevingen wordt veel geweld gepleegd, zowel intern als extern. Om de overwonnen stammen onder de duim te houden, moeten de overwinnaars gecentraliseerde repressieve instellingen invoeren, wat het begin is van een rechtssysteem. Hieruit ontwikkelt zich een *samenleving op staatsniveau*. Het militair vermogen wordt nog versterkt, wanneer de leider van de overwinnaars – soms als opperpriester – met zijn priesters religieus gezag heeft. Dan wordt zijn gezag gemakkelijker geaccepteerd door de stamgenoten en door de overwonnen stammen. Dit proces wint aan kracht, wanneer een nieuwe vorm van religie zich ontwikkelt, die de voorouderverering van de stammen te boven gaat. De samenleving op staatsniveau is veel hiërarchischer en ongelijker dan een tribale samenleving. Vrede en veiligheid zijn in een samenleving op staatsniveau veel meer verzekerd dan in een tribale samenleving. Deze twee basisvoorwaarden vormen

de grondslag voor een hogere welvaart. Er ontwikkelt zich particulier eigendom, dat verkocht kan worden.

Deze sociologische beschrijving eindigt met een samenleving, waarin de Staat territoriaal en nationaal is.³ De Staat is territoriaal, omdat hij daar een centraal gezag heeft, ondersteund door wettige dwangmiddelen in de vorm van politie en leger. De Staat is nationaal, omdat hij heerst over een reële of fictieve volksgemeenschap, een natie. Er is sprake van een fictieve volksgemeenschap, indien ze in feite een samenstel van verschillende volksgemeenschappen is. Deze verschillende volksgemeenschappen staan hetzij vrijwillig hetzij gedwongen onder het bestuur van één Staat. Teneinde rekening te houden met hun verschillen, kan voor een federatief staatsbestel worden gekozen.

De overgang van een samenleving op groepsniveau naar een tribale samenleving is in de werkelijkheid nooit aangetroffen. Dat is wel het geval met de overgang van een tribale samenleving naar een samenleving op staatsniveau. Een voorbeeld is Japan, waarin in de 3^e eeuw n. Chr. de zogenoemde Yamato-staat als een confederatie van clans ontstond. Deze staat werd door een erfelijk vorst bestuurd, die de clanhoofden als zijn ambtenaren beschouwde. De vorst claimde af te stammen van de zonnegodin Amaterasu en had daarmee een goddelijk karakter.

De zes technisch-economische fasen van de vroege ontwikkeling van een samenleving laten zich met de sociologische ontwikkeling combineren:

- *Fase 1* (primaire bestaansvoorwaarden) is karakteristiek voor een samenleving op groepsniveau.
- *Fase 2* (technische vindingen en domesticatie) en de *aanvang van fase 3* (productieoverschotten) zijn karakteristiek voor een tribale samenleving.
- *Fase 3* (productieoverschotten) en *fase 4* (steden) zijn karakteristiek voor een samenleving op staatsniveau.
- *Fase 5* (schrift) ontstaat, wanneer de samenleving op staatsniveau complex is geworden. Het schrift biedt haar de mogelijkheid om machtiger en welvarender te worden.

- *Fase 6* (geld) verschijnt in de samenleving op staatsniveau door de ontwikkeling van het economisch verkeer. Het geld biedt nieuwe mogelijkheden om de welvaart te vergroten.

Hierbij moet worden bedacht, dat de overgangen in technisch-economische fasen en in typen samenleving meestal geleidelijk verlopen.

3

Beschavingen

3.1 Definitie en onderscheid

Wanneer is een burger *beschaafd*? Een burger is beschaafd, wanneer hij zich houdt aan de waarden, normen en gewoonten, die in de beschaving gelden, waarin hij leeft. Hieruit volgt, dat de inhoud van het woord “beschaafd” verschilt van beschaving tot beschaving en is bovendien tijdgebonden. Een Romeins beschaafd burger acht slavernij als instelling volstrekt aanvaardbaar. Daarentegen verwierp hij het kinderoffer, zoals dat in de Phoenicische beschaving gebruikelijk was. Met de komst van de Chinese Han-dynastie in 206 v. Chr. werd de slavernij in China afgeschaft, hoewel deze later toch sporadisch voorkwam.⁴ Tegelijkertijd werden er geen mensenoffers meer gebracht, omdat het confucianisme ze principieel afwees. Het antwoord op de vraag “Wanneer is een burger beschaafd?” roept een tweede vraag op: Wat houdt het begrip “beschaving” in?

Om deze vraag te beantwoorden dient eerst het begrip “cultuur” inhoud te worden gegeven. Een *cultuur* kan worden gedefinieerd als een stelsel van waarden, normen en gewoonten, die richting geven aan het denken en het handelen. Een cultuur kan zich tot een beschaving ontwikkelen. Een *beschaving* kan worden gedefinieerd als een culturele eenheid van één of meer samenlevingen op staatsniveau, die wegens hun complexiteit gebruik maken van het schrift. Deze samenlevingen hebben meerdere gemeenschappelijke culturele kenmerken, bijvoorbeeld (min of meer) eenzelfde religie, eenzelfde filosofie over de staat en de samenleving, en eenzelfde mensbeeld. Deze definitie van een beschaving is gespeend van een ethisch waardeoordeel over een samenleving.

Op grond van deze definitie van een beschaving kunnen de volgende negen bestaande beschavingen worden onderscheiden:

- (1) Westerse beschaving (West-Europa met loten in Noord-Amerika en Australië);
- (2) Orthodox-christelijke beschaving (Rusland en Zuidoost-Europa);
- (3) Latijns-Amerikaanse beschaving (een katholieke loot van de westerse beschaving gemengd met inheemse culturen);
- (4) Islamitische beschaving (Noord-Afrika, West-, Centraal- en Zuidoost-Azië);
- (5) Hindoeïstische beschaving (India en Nepal);
- (6) Chinese beschaving (waartoe ook Korea, Vietnam en Singapore worden gerekend);
- (7) Japanse beschaving (aanvankelijk volgde Japan China als inspiratiebron, maar kreeg op den duur een geheel eigen karakter);⁵
- (8) Boeddhistische beschaving (Sri Lanka en Zuidoost-Azië; in China en Japan zijn naast het boeddhisme het confucianisme en het taoïsme respectievelijk het shintoïsme van grote invloed en daarom behoren deze landen tot een aparte beschaving);
- (9) Ethiopische beschaving.

Naast deze bestaande beschavingen onderscheiden wij twaalf beschavingen, die ten onder zijn gegaan:

- (1) Mesopotamische beschaving (Irak);
- (2) Egyptische beschaving;
- (3) Indusbeschaving (Pakistan);
- (4) Minoïsche beschaving (Kreta);
- (5) Hettitische beschaving (Anatolië in Turkije);
- (6) Phoenicische beschaving (Middellandse Zeegebied, in het bijzonder Libanon en Tunesië);
- (7) Joodse beschaving (Israël);
- (8) Grieks-Romeinse beschaving;
- (9) Etruskische beschaving (Toscane in Italië);
- (10) Perzische beschaving;
- (11) Meso-Amerikaanse beschaving (Mexico en Guatemala)
- (12) Beschaving der Inca's (Peru).

De Joodse beschaving werd door de Romeinen in 70 n. Chr. vernietigd, waarna de verstrooiing van de Joden begon. Zij leefden niet meer in een eigen samenleving op staatsniveau, maar werden in andere samenlevingen als minderheden gedoogd, gediscrimineerd en bijwijlen vervolgd. Men kan Israël en de Joden in Europa en Noord-Amerika wegens hun culturele instelling in het huidige tijdsbestek tot de westerse beschaving rekenen, temeer daar de westerse beschaving christelijke, Joodse en Grieks-Romeinse wortels heeft.

De meeste landen van de islamitische beschaving, de hindoeïstische beschaving en de boeddhistische beschaving zijn in de 19^e eeuw onder het gezag van Europese landen gekomen, met uitzondering van Turkije, Saoedi-Arabië, Iran, Afghanistan en Thailand. De samenlevingen op staatsniveau bleven echter gehandhaafd en daarmee deze beschavingen.

De Inca's kenden geen schrift, maar deden hun mededelingen en administratie door middel van geknoopte touwen in verschillende kleuren. Op grond van de definitie van beschaving kan in twijfel worden getrokken, of de samenleving der Inca's als een beschaving kan worden gekwalificeerd. Dit knopensysteem benaderde echter het schrift, zij het onvolledig, want er kan geen literatuur mee geschreven worden. Daarom zijn de Inca's in de indeling van beschavingen opgenomen.

Het totaal aantal onderscheiden beschavingen bedraagt 21, waarvan er 12 ten onder zijn gegaan en 9 nog bestaan. Hun opkomst en hun ondergang dan wel hun uitdagingen zullen in hoofdstuk 15 (Overzicht van ondergegangene beschavingen) en hoofdstuk 16 (Overzicht van de huidige beschavingen) nader beschreven worden. Bovenstaande indeling van beschavingen krijgt meer reliëf door ze met die van andere auteurs te vergelijken. Wij beschouwen daarvoor de indelingen van Toynbee, Huntington en Spengler.

3.2 De visie van Toynbee

Toynbee (1946 en 1957) geeft geen definitie van het begrip beschaving. Hij volstaat met het onderscheid tussen *primitieve samenlevingen* en *beschavingen*. De transitie van primitieve samenlevingen naar een beschaving beschrijft hij in termen van “from a static condition to a dynamic activity”.⁶ Hij onderscheidt 21 beschavingen, waarvan er heden ten dage nog zeven bestaan.⁷ Deze corresponderen met bovenvermelde bestaande beschavingen (1) – (7), met dien verstande dat de ad (2) genoemde orthodox-christelijke beschaving onderverdeeld is in de Byzantijns orthodox-christelijke beschaving en de Russische orthodox-christelijke beschaving en de ad (3) genoemde Latijns-Amerikaanse beschaving ontbreekt. De vraag stelt zich, waarom Toynbee wel de orthodox-christelijke beschaving in tweeën deelt, maar niet de westerse beschaving in een rooms-katholiek onderdeel en een protestants onderdeel.

Toynbee vermeldt niet, hoe in zijn overzicht van beschavingen de Latijns-Amerikaanse landen geplaatst moeten worden. Hij beschouwt de Joodse beschaving als een fossiel van de ondergegangene Syrische beschaving, de Ethiopische beschaving als een fossiel van de monofysitisch-christelijke cultuur en de boeddhistische beschaving als een fossiel van de verdwenen oud-Indische beschaving.⁸ Op grond daarvan kent hij deze beschavingen geen zelfstandige plaats toe in zijn indeling van beschavingen. Het woord fossiel suggereert, dat zij zich niet meer ontwikkelen, hetgeen met betrekking tot de Ethiopische en boeddhistische beschaving onjuist is.

Voor wat betreft de ondergegangene beschavingen, geeft Toynbee een indeling, die niet geheel met bovenstaande indeling overeenkomt. De door hem genoemde Syrische beschaving bestrijkt het geheel van de Phoenicische beschaving, de Joodse beschaving, en de Assyrische cultuur als onderdeel van de Mesopotamische beschaving.⁹ De door Toynbee onderscheiden oud-Indische beschaving heeft betrekking op de vedische periode (ca. 2000-500 v. Chr.) van de hindoeïstische beschaving. De

ad (3) genoemde Indusbeschaving en de ad (9) genoemde Etruskische beschaving ontbreken in zijn overzicht. Daar staat tegenover, dat hij bij sommige beschavingen een meer verfijnde indeling volgt dan de bovenstaande.

Tenslotte onderscheidt Toynbee *gestagneerde beschavingen* en *mislukte beschavingen*, die hij echter niet opneemt in zijn overzicht van 21 beschavingen.¹⁰ Zo beschouwt hij het Ottomaanse rijk en de stadstaat Sparta als gestagneerde beschavingen. De consequentie daarvan is, dat de door hem onderscheiden islamitische beschaving niet het Ottomaanse rijk omvat en dat de Grieks-Romeinse beschaving exclusief Sparta is. Aan dit type beschavingen zullen wij in paragraaf 4.13 (Uitdaging en antwoord) aandacht schenken. Zoals de titel van deze paragraaf al aanduidt, komt daarin tevens de verklaring van Toynbee van de opkomst en ondergang van beschavingen in termen van uitdaging en antwoord aan de orde.

3.3 De visie van Huntington

Huntington (1997) definieert een beschaving als de breedst mogelijk culturele entiteit, waarmee iemand zich nog in sterke mate identificeert.¹¹ Deze definitie kan worden beschouwd als een benadering vanuit het subject (iemand, die zich identificeert), terwijl de definitie in paragraaf 3.1 als een benadering vanuit het object (samenleving op staatsniveau met gebruikmaking van het schrift) kan worden gekarakteriseerd. De subjectieve benadering heeft het nadeel, dat de definitie van beschaving afhankelijk is van iemands blikveld. Een in ruimtelijk en cultureel opzicht eng blikveld kan een beschaving tot de eigen samenleving beperken.

Huntington onderscheidt in de moderne wereld negen beschavingen.¹² Deze corresponderen met bovenstaande beschavingen (1) – (8) en een mogelijke Afrikaanse beschaving, want hij sluit niet uit, dat de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara tot een eigen beschaving

zullen samensmelten. Volgens onze definitie van beschaving bestaan er in Afrika ten zuiden van de Sahara geen inheemse beschavingen. De kolonisatie door landen van de westerse beschaving heeft de tribale samenlevingen in Afrika *formeel* tot samenlevingen op staatsniveau samengevoegd, die van het schrift gebruik maken. De Afrikaanse culturen kunnen zich tot *echte* samenlevingen op staatsniveau ontwikkelen en dan mogelijk tot een beschaving uitgroeien.

Met enige aarzeling spreekt Huntington in een voetnoot van de Joodse beschaving.¹³ Zoals reeds is opgemerkt, rekenen wij Israël en de Joden in Europa en Noord-Amerika in het huidige tijdsbestek tot de westerse beschaving. Huntington beschouwt de Ethiopische cultuur als een aparte, geïsoleerde beschaving, maar neemt ze niet op in zijn overzicht van beschavingen. Huntington schenkt geen aandacht aan ondergegaane beschavingen.

3.4 De visie van Spengler

De hoofdgedachte van Spengler (1918 en 1923) betreft het onderscheid tussen *Kultur* en *Zivilisation*.¹⁴ In de fase van de *Kultur* is een beschaving energiek, krachtig, vol zelfvertrouwen en met een drang tot verbetering en vernieuwing. In de daaropvolgende fase van de *Zivilisation* gaan deze kwaliteiten teloor en komt de nadruk te liggen op technologie en economie, wat gepaard gaat met de productie van grote kwantiteiten van goederen en diensten op een kwalitatief hoog niveau. Spengler beschouwt de *Zivilisation* als het “onontkoombare lot” van de *Kultur*; de *Zivilisation* gaat onherroepelijk ten onder. De overgang van *Kultur* naar *Zivilisation* vindt volgens Spengler in de Grieks-Romeinse beschaving in de 4^e eeuw plaats en in de westerse beschaving in de 19^e eeuw. Bedoelen wij cultuur en beschaving in de Spengleriaanse zin, dan gebruiken we de Duitse termen.

Van de door ons onderscheiden negen huidige beschavingen neemt Spengler er vier van in beschouwing:¹⁵

- (1) Westerse beschaving;
- (2) Arabische beschaving, die qua ruimte enger is dan de islamitische beschaving, maar qua tijd ruimer, omdat bij Spengler de Arabische beschaving in het jaar 0, dus in de pre-islamitische tijd aanvangt;
- (3) Indische beschaving (= hindoeïstische beschaving);
- (4) Chinese beschaving.

Van de door ons onderscheiden twaalf ondergegangene beschavingen neemt Spengler er drie van in beschouwing:

- (1) Babylonische beschaving, die qua ruimte enger is dan de Mesopotamische beschaving;
- (2) Egyptische beschaving;
- (3) Grieks-Romeinse beschaving.

4

Factoren die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden

Welke factoren zijn van invloed op het ontstaan en vergaan van beschavingen? Hoe kunnen verschillen tussen de beschavingen worden verklaard? In dit hoofdstuk zullen we een aantal factoren benoemen en toelichten, die de ontwikkeling van beschavingen beïnvloeden. Het zal blijken, dat deze factoren elkaar inhoudelijk ten dele overlappen.

4.1 Continentale verschillen

Diamond (2000) stelt, dat de verschillen in ontwikkeling tussen de beschavingen door talloze omgevingskenmerken worden bepaald, maar dat de volgende vier factoren cruciaal zijn:¹⁶

- (1) Continentale verschillen in het aantal planten- en diersoorten, dat in aanmerking komt als uitgangsmateriaal voor domesticatie. Eurazië (Europa en Azië als één continent beschouwd) bood meer mogelijkheden dan de andere continenten. Dit vergroot de voedselproductie. Voedseloverschotten zijn essentieel voor het bestaan van machtshebbers in een samenleving op staatsniveau.
- (2) Aanzienlijke verschillen van de snelheid van verbreiding van gewassen en landbouwdieren *binnen* de continenten. Dit is afhankelijk van het klimaat en dus van de geografische breedte, want planten en dieren zijn aangepast aan de ziekten, die op hun breedtegraad voorkomen. Het grootst was de snelheid van verbreiding in Eurazië langs zijn hoofdas, de oost-westas. De verbreiding ging langzamer in Afrika en Amerika wegens hun noord-zuid verlopende hoofdas en de daarmee samenhangende geografische en ecologische barrières. Geografische barrières belemmeren ook de verbreiding van nieuwe technologie.